

Александар М. Милановић
(Филолошки факултет, Београд)

ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКИХ СЛИВЕНИЦА

У раду се отвара питање историјата сливеница у српском језику књижевности. Утврђују се узроци који ометају доношење прецизнијих закључака, а потом и анализирају карактеристични примери, настајали од епохе романтизма (Ђ. Марковић Кодер) до данас (Д. Ћосић, С. Дамјанов). Указује се и на методолошке проблеме у вези са утврђивањем мотивације за творбу сливенице на једном примеру из поезије М. Максимовића.

Кључне речи: сливеница, неологизам, језик књижевности, песнички језик.

1. На самом почетку расправе о историјату српских сливеница стоје три битне чињенице. Прва чињеница је да српски *језик књижевности* није довољно проучен из угла дериватологије, лексикологије и лексикографије. Ово нарочито важи за *песнички језик*, у којем је отклон од свакодневног, уобичајеног језичког израза највећи. Друга је чињеница да још увек немамо речнике индивидуалних неологизама у српском језику, те да немамо ни довољан број радова на ову тему. Трећа чињеница је да немамо још увек ни довољно добре историјске речнике. Ове чињенице онемогућавају исправан приступ теми из наслова рада. Ипак, податак да се о сливеницама у оквирима србистике пише све више намеће и потребу да се питање њиховог историјата макар покрене, отвори. Учинио је то, додуше, већ Ранко Бугарски (2019: 22), кроз констатацију да „*našoj kulturi uglavnom nisu svojstveni takvi jezički 'štosovi' (iako je i ovde povremeno bivalo kalamburskih majstorija – na primer, kod Laze Kostića i posebno Vinavera). Stoga ne začuđuje to što je pojava koju ćemo razmotriti zapravo sasvim nova: do pre deceniju-dve slivenica u našem jeziku jednostavno nije bilo, ili su se mogle izbrojati na prste.*“ Исти аутор у монографији о сливеницама, „*као својеврстан курiozitet*“ наводи примере поступка „*мешања речи*“ у нашој народној традицији, издвајајући из Томановићевог рада објављеног у *Јужнословенском филологу* (XVII, 1938–1939) следеће примере: *vednuti* (*videti* + *glednuti*), *fran-*

cika (franak + cvancika), *štalog* (štala + brlog), zagonetka sa rečju *motikvas* (odgonetka: motika, tikva i kvas) (Бугарски 2019: 22). Међу Томановићевим небудљивим, а понегде и семантички дискутабилним, примерима, Бугарски (2019: 23) за сопствени коментар бира последњи: „Ovaj primer svedoči i o svesnom poigravanju rečima, što je već obeležje žargona.“ Иако се позива на неологизме Лазе Костића и Станислава Винавера, из наведених цитата јасно је да у корпус истраживања за ову монографију нису ушла дела српске књижевности. Значајно је, опет, да се региструју примери сливања у српском језику који су старији од деценију-две. Индикативно је, међутим, да се Бугарски (2019: 23) позива и на хрватско истраживање у којем је регистровано „preko 5000 hrvatskih slivenica iz poslednjih 150 godina, domaćih i prevedenih, raznih književnih i govornih žanrova“, што макар и посредно указује да је сличних лексичких креација морало бити и у корпусу српске књижевности.

2. Смелији језички експерименти, који песнички језик значајније удаљавају од уобичајеног „народног“, одлика су новије српске књижевности тек од епохе романтизма. Истраживања лексике најзначајнијих српских романтичара међу песницима, пре свих Јована Јовановић Змаја, Ђуре Јакшића и Лазе Костића (Ристић 1969, Ристић 1970, Јанковић 1969, Марковић 1986, Милановић 2011, Ковачевић 2012), међутим, не потврђују сливенице у корпусу њихове поезије. Песнички неологизми, дакле, остају у оквирима основних типова творбе: извођења, слагања и комбиноване (сложено-суфиксалне) творбе, а има и ретких примера који потврђују калкирање. Ипак, Ђорђе Марковић Кодер, најсмелији језички иноватор међу романтичарима, у спеву *Роморанка* (1862), његовом поглављу „Разјасница“, на страни 59, насловну новостворену лексему *роморанка* тумачи као: „Ромори Анка.“ Иако је у питању романтичарска псеудомотивација, будући да је реч о регуларној изведеници са суфиксом *-анка* које као нека врста жанровског одређења нису биле ретке у насловима књижевних дела (уп. Милановић 2020), Кодерово „разјашњење“ неологизма сведочи да српски песници који су спремни на радикалан стилски експеримент у другој половини XIX века већ помишљају и на сливање као тип творбе у песничком језику. И то на врло храбро сливање, будући да су се у Кодеровом неологизму слили, према ауторовој псеудомотивацији, основни реченични чланови – предикат и субјекат. Чињеница је такође да други романтичарски песници нису видљивије посезали за сливеницама ни пре ни после Кодерове књиге.¹

¹ И овде је, наравно, неопходан опрез при закључивању будући да нису довољно лингвистички испитани сви значајнији текстови српских романтичара, а нарочито прозни, драмски и есејистички.

3. Као што сливенице не проналазимо тамо где бисмо их могли очекивати, на пример у песничком језику српског романтизма, тако их по-негде изненађујуће срећемо и ван хоризонта истраживачких очекивања. Јасно је да сливенице треба тражити првенствено у опусу оних књижевника који су генерално склони неологизацији, али је проблем што досадашња литература није регистровала баш све такве српске писце. Већ смо раније писали о чињеници да се Добрица Ћосић ретко препознаје као писац који радо кује нове лексеме, што он – показују анализе – радо чини и у својим романима и у својој дневничко-мемоарској прози (Милановић 2018, Милановић 2022). У четворотомном роману *Време смрти* појављују се барем две лексеме које несумњиво спадају међу сливенице, обе са израженом експресивношћу. Прва је именица *опанџбина*, при чијем активирању у роману писац у реченицу коју изговара књижевни јунак уноси и један елемент из њене структуре: „да се наша отаџбина [...] назове опанџбина“ (Добрица Ћосић, *Време смрти*, 1, 202). Сливање лексеме *опанак*, као специфичног симбола српског сељака, лексеме, и лексеме *отаџбина* у контексту читавог романа има препознатљиву и ширу мотивацију. Други пример из истог романа, именица *озлобођење*, ефектна је на семантичком плану (настала сливањем придева *озлојеђен* и именице *ослобођење*),² али и на фонетско-фонолошком плану зато што се од лексеме *ослобођење* удаљава само у једној фонеми, односно заправо само у једном дистинктивном обележју (звучност : безвучност). Оба Ћосићева ефектна примера потврђују да се и српска проза током 70-их година XX века окреће језичко-стилским преиспитивањима традиционалног језика књижевности и тражењу нових изражајних путева, који су водили и ка творби сливеница.

4. Да и актуелна књижевност представља погодан корпус за истраживање сливеница, потврђује насловна лексема из књиге Саве Дамјанова *Причке* (1994). Садржај ове књиге отклања сваку дилему око несумњиве ласцивне, провокативне и шаљиве основе на којој настаје сливеница. Насловна лексема приближава Дамјановљев језик савременом жаргону и колоквијалном језику, будући да се и у овим идиомима сливенице све више шире, али само као плод игре игра речима (уп. *прагње* у кафанском жаргону и сл.), а не и као регуларан тип творбе.

5. Последњи анализирани пример, који би се потенцијално могао тумачити и као деминутив, уводи нас и у један од централних проблема за писање радова ове врсте, а и за писање радова о сливеницама уопште: то је проблем мотивације. У плодној дискусији која се на скупу о сливеницама у организацији *Новоречја* развила, аутор овога рада изнео је мишљење да је једини сасвим поуздан критеријум за утврђивање мотивације код ди-

² Уп. и пример из другог корпуса: *озлојађен* (Бугарски 2019: 203).

скутабилних примера (а код сливеница их у литератури има много) – потврда књижевника за мотивацију појединих лексичких креација. Такве потврде могу бити писане (изнете у форми есеја и слично) или усмене, уколико говоримо о живим писцима. Како је ова наша тврдња наишла и на одређене оправдане резерве у разговору, понудићемо само један пример из савремене српске поезије као илустрацију у прилог наше поставке. Својевремено је, тумачећи песму Мирослава Максимовића, лексикограф и књижевник Васа Павковић (2001: 48) творбено мотивисао насловну, мање познату лексему из њеног наслова: „Песма *Глаж*, чији наслов је сливеница настала од речи *глад* и *лаж*“. У усменом разговору који смо водили управо за потребе овога рада, песник Максимовић нам је потврдио да није у питању сливеница већ српски средњовековни топоним у Босни (што потврђује и синтагма *град глашки* из песме).³ Омашка у тумачењу, међутим, није случајна: Максимовић радо гради неологизме, налазећи им мотивацију чак и у штампарским грешкама,⁴ а сама песма пружа одређене основе и за Павковићево тумачење (увођење појма *град*, покренута егзистенцијална питања).⁵

6. На основу неколико циљано одабраних примера из српске књижевности, насталих у периоду 1862–1994, видљиво је да у будућим истраживањима фокус дериватолога при анализама сливеница мора бити и на језику српске књижевности. Ослоњене на традицију игре речима која постоји у жаргону и колоквијалном језику (Бугарски 2019), али надилазећи значајно ове оквире, сливенице у нашој књижевности имају за сада дискретну улогу, али су пробрани примери (*роморанка*, *опанџбина*, *озлобођење*, *причке*) показали и њихову стилогеност и њихову стилематичност у тексту. Такође, један пример (*глаж*) указао је и на неопходан методолошки опрез при сврставању појединих лексема у сливенице. Поетичке промене и све веће језичко-стилске слободе у српској књижевности несумњиво стварају простор и за већу присутност сливеница као стилема, али иницијална тачка овога процеса, према досадашњим потврдама, налази се на више од век и по иза нас.

ЛИТЕРАТУРА

БУГАРСКИ 2013: Ranko Bugarski, *Sarmagedon u Mesopotamiji : Leksičke skrivalice*, Beograd: XX vek.

³ Разговор је вођен 21. маја 2022. године у Голушцу.

⁴ Песник о томе пише у: Максимовић

⁵ Уп. Мирослав Максимовић, *Шапат кише о слободи : изабране песме*, Београд: Задужбина Десанке Максимовић – Народна библиотека Србије, 2009, 231.

- БУГАРСКИ 2019: Ranko Bugarski, *Srpske slivenice : Monografija sa rečnikom*, Novi Sad: Akademska knjiga.
- ЈАНКОВИЋ 1969: Владета Јанковић, „Поетска функција кованица Лазе Костића“, *Зборник историје књижевности* (ур. Војислав Ђурић), Одељење литературе и језика, књига 7, Београд: Српска академија наука и уметности, 1–81.
- КОВАЧЕВИЋ 2012: Милош Ковачевић, „О поетизма Лазе Костића“, у: *Лингвостилистика књижевног текста*, Београд: Српска књижевна задруга, 35–60.
- МАКСИМОВИЋ 2014: Мирослав Максимовић, *Скривени посао*, Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“.
- МАРКОВИЋ 1986: Драгица Марковић, „Лингвистичка анализа кованица Лазе Костића“, *Прилози проучавању језика*, 22, Нови Сад, 145–161.
- МИЛАНОВИЋ 2018: Александар М. Милановић, „О лексичким карактеристикама Ћосићеве дневничко-мемоарске прозе“, у: *Књижевно дело Добрице Ћосића* (ур. Радоје Симић), Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 299–308.
- МИЛАНОВИЋ 2020: Александар Милановић, „Изведенице са суфиксом -анка као огледало културног развоја“, *Јужнословенски филолог*, 76, св. 1, 57–76.
- МИЛАНОВИЋ 2022: Александар Милановић, „Језичко-стилске промене у романима Добрице Ћосића: од романа *Далеко је сунце до Времена смрти*“, у: *Романи Добрице Ћосића* (ур. Јован Делић), Београд: Српска академија наука и уметности [штампи].
- МУХВИЋ-ДИМАНОВСКИ 2009: Vesna Muhvić-Dimanovski, *Neologizmi : problemi teorije i primjene*, Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- ПАВКОВИЋ 2001: Васа Павковић, „О значењима речи *земља* у поезији Мирослава Максимовића“, у: *Мирослав Максимовић, песник* (ур. Драган Хамовић), Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, 175–184.
- РИСТИЋ 1969: Олга Ристић, „Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника“, *Јужнословенски филолог*, XXVIII, 1–2, 219–320.
- РИСТИЋ 1969: Олга Ристић, „Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника“, *Јужнословенски филолог*, XXVIII, 3–4, 387–451.